

OMAKANDIHARJUMUS

Tõnu Õnnepalu. Flandria päevik.
[Tallinn:] Varrak, 2007. 339 lk.

„Flandria päevik” on omamoodi vastuoluline teos. Harjumusist vabanemisele keskenduv, samas ülimalt harjumuslik, lausa harjumuse juurutamine. Päeviku kirjutamise puhul mängibki see kahtlemata väga olulist rolli: kui on omandatud harjumus päevikut pidada, saadakse kätte õige rütm ning nii saab kirja just see, mida „üles kritseldada”¹ soovitakse. Kuigi sedalaadi harjumus pole Tõnu Õnnepalule päriselt võõras, on eriti „Flandria päeviku” alguses tajutavad sedasorti tekstiloomed harjutuspüüded. Päevikuharjumus ei hõlma üksnes autorit, vaid ka lugejat, kes peab end harjutama sellist teksti lugema, peab ära tabama teksti rütmi ja samas ei tohi ta end sellest uinutada lasta, sest just päeviku rütmilise, kohati monotoonse ja korduvustel püsiva struktuuri varjus kulgevad paljudes päevikutekstides subjektsuse loomeprotsessid. Päevaraamatuist üldiselt ei oodata väga ulatuslikku tekstuaalset kavaldamist, autor tundub selle žanri puhul lugeja ette astuvat vahetult iseendana. Kuivõrd „Flandria päevikule” on eelnenud „Harjutused,” ei tohiks T. Õnnepa-

lu puhul sellist kiusatust tekkida, kui-
gi samas on see ikka võimalik, nimetatud kaks teost erinevad mitmete just omaeluloomääratluslike tunnuste (näiteks autori nime ja jutustaja/peategelase samasuse) poolest. Lähemal vaatlusel leidub „Flandria päevikus” siiski mõningaid lugejat n-ö eksitavaid või koguni narritavaid seiku nagu näiteks vana Järvamaalt pärit munga kuju sisetoomine ning tema olemuse „lahtiseletamine” tekstis mingil hetkel. Lugejat peaks ettevaatlikuks tegema kas või see, et samalaadne „selgitus” juhatab sisse mõni aasta varem ilmunud „Harjutused”. Kahtlasena tundub ka teose alguse Flandria kirjeldustes kümneid kordi esinev sõna *tume*. Kui tegu on eneseloomega maastike kaudu, kas siis selline rõhutatult stereotüüpne pilk ei näi siin jälle viitavat mitmesugustele minaloomedele mängudele?

„Flandria päeviku” puhul on tegu harjumuslikku laadi tekstipraktikaga, ent harjumus on samas ka teose üks läbivaid teemasid. See teema pole T. Õnnepalu jaoks muidugi kaugeltki uus: ka juba osutatud „Harjutused” on harjumuseraamat. Harjumused (nagu näiteks veinijoomine või enesetapumõtete mõlgutamine) on autori sõnutsi midagi, mis on „meie ja meie päris elu vahel”. Sellises mõttes võib harjumust vaadelda kui olemise haldamist mitmesuguste tegutsemis- ja mõttemustrite kaudu, mis enamjaolt on ühel või teisel viisil välise poolt peale surutud, inimesesse immutatud, aga osalt ka enese mõttemustrite kaudu loodud. Immutatud harjumustest loobumine ei ole raske

¹ Virginia Woolf, kes väikestest terviseprobleemidest tingitud pausidega kogu elu päevikut pidas, viitas päevikupidamisele just sellist väljendit (ingl *scribble*) kasutades. Sõna „kritseldus” ei viita sugugi mitte sellele, et tegu oleks tähtsusetu tekstiga muude suuremate teoste kõrval, vaid teatud vahetuse astmele, mida Woolf ise kõrgelt hindas ja mille ta seadis eeskujuks oma proosastiili väljatöötamisel.

ega nõuagi väga suurt pingutust, sellised harjumused kaovad iseenesest, kui on võimalust ja mõtteruumi nende üle reflekteerida: kui asendada harjumus igapäevaelu välises sfääris mõtisklusega, mis inimest välisest (kuid mitte ümbritsevast) kaugendab. T. Önnepalu nelikümmend päeva Flandrias annavad teatud mõttes pealesunnitud viisil võimaluse selliseks mõtiskluseks, ehkki märgid sellest, et mingid harjumused on vähemalt rahuldaval tasemel omandatud, kuuluvad Villa Helleboschi nime kandva kirjanike residentsi igapäevaelu juurde. Eelkõige nõuab säärane asutus kirjanikuks olemise rituaalide järgimist: näiteks välised loometöö märgid, tubadest kostev arvutiklahvide klöbin või verbaalne kinnitus valmivast teosest. Selliste rituaalide hulka kuulub ka osalemine mitmesugustel seltskondlikel üritustel, kus kirjanikuks olemise tunnused tuleb välja tuua kogu oma hiilguses, alahindamata näiteks riietumisstiili ning enese inimese/kirjanikuna esitlemise viisi.

T. Önnepalu jälgib seda mängu väikeselt distantsilt, kuid sellest päris kõrvale ka ei jää. Samas pole tegu kaugegtki süütu toimimismalliga; kitsama kildkonna harjumuslikud mustrid haakuvad suuremate kompulsiiiv-kohustuslike käitumispraktikatega, mis on kokkuvõetavad üldnimetuse alla *koosolekutamine*. Lõputute seminaride, kollokviumide, konverentside, koolituste ning õpi- ja töötubade voog on T. Önnepalu arvates tänapäeva eurooplasele ülim kinnitus sellest, et maailm on õigel kursil, et inimkond on hukatusest päästetud. Tihedad reisi- ja koosolekugraafikud ei võimalda neid maid ja rahvaid, kus ja kelle keskel järjekordne kokkusaamine (või kokkusaamatus) aset leiab, lähemalt tundma õppida ja seda ei peeta vajalikukski. Tulemuseks on olukord, kus iga infonope või (kui tahes ekslik) muljevirvendus ei sobi mitte üksnes levitamiseks, vaid ka ül-

distamiseks ja lahterdamiseks. T. Önnepalu saab seda mõrkjasnaljakal viisil ka oma nahal tunda, kui üks flaami ajakirjanik, kellega autor kuskil seltskondlikul üritusel kokku puutub, arvab vestluse alustamiseks hästi sobivat kuskilt loetud arvamuse, et eestlased pole muud kui agressiivsed joodikud: võtavad viina ja hakkavad siis üksteist peksma.

„Flandria päevik” pole siiski raamat sellest, kuidas olla kirjanik, pigem tõuseb esile soov sõnastada inimeseks olemist ja seda mitte niivõrd järeldustele ja üldistustele keskendudes, vaid mõtte kulgemise teede nähtavaks tegemise kaudu. Minul seostub selle raamatuga kõige enam sõna *mõlgutus*. See, mis meie mõttes (aga mitte üksnes mõttes, vaid ka meeltes) mõlgub, ei tee seda süstemaatilisel viisil, püüdes liikuda punktist A punkti B ja jõudes siis võiduka lõpptulemuseni C. See on üks teistmoodi kulgemine, ringjas, tsükliline, voogav, kulgemine, milles ruumi- ja ajamõõde üksteisega teistsugusel, võib-olla ootamatulgi kujul suhestuvad. Aeg, mis lihtsalt kulgeb ruumis, ei ilmuta end ajaloolise selgete tähistega märgistatud jadana, ta ei voola, pigem loksuh.

„Flandria päevik” ongi eelkõige ruumiline tekst, püüdes sõnade kaudu ruumis olemine nähtavaks teha. Universum, maailmaruum, Euroopa (kultuuri) ruum, maastik, eelkõige aga see kõige vahetum ja vajalikum ehk elamisruum. „Flandria päevik” on raamat võõrsil olemisest, võõrast ruumist, mida T. Önnepalu püüab omaks kirjutada peaaegu igavuseni lihtsal viisil. Iga päev, iga sissekanne algab ümbritseva looduse ja ilma kirjeldusest, kusjuures minajutustaja, olgu see T. Önnepalu ise või tema *alter ego*, keskaegne Järvamaalt pärit munk, ei vaatle loodust iga päeva hakul mitte ainult ühest ja samast kohast (Villa Helleboschi aiast külalistemaja lävelt ja kloostris aianurgast), vaid ka ühest ja samast vaatepunktist.

Selline detailne ja monotoonne kirjeldus teeb võõra maastiku ajapikku oma-semaks ja kodusemaks. Nii justkui ei oldagi enam päris võõrsil, ruumimõõde avardub, sõlmuvad seosed, eelkõige just igapäevaste, lausa olmeliste tähelepanekute ja paralleelitõmbamiste pinnalt. Selline vähenõudlikkus ja mõõdukus on veidi üllatavgi. Euroopa pole T. Önnepalule sugugi nii võõras, et seda nii ettevaatlikult tekstuaalselt kompama peaks, liiatigi on ta seda hoopis teisel moel oma teistes raamatutes teinud. Eks viita autor isegi linnadest kõneldes sellele, et linna kui vaimse nähtuse mõõt on lõppude lõpuks ikkagi see, „kes, kui palju ja missuguseid mõtteid seal mõelnud, missuguseid elusid elanud on” (lk 137). Linn suure tähega on vaimse otsingu paik läbi aegade ja sellise staatuse omistab autor üksnes Pariisile. Siit ehk ka see erinevus tema Pariisi-raamatute ja „Flandria päeviku” vahel. Kui lähtepunkt on Vollezele ning sealt veidi edasi ka Brüssel, siis tulevad kõikidest meeles mõlkuvaist mõtetest esile just sellised argisevõitu arutelud, kus vana Euroopa kultuurikihistused taanduvad asise tänase ees, ilmutades end vaid põgusate mõttekillukeste kaudu.

Inimese olemine on eelkõige vaimne, ent see, mis vaimu toidab, ei pruugi seda alati olla. Hallid esmaspäevad, pilves hommikud, jahedad koidikud, mahatilkuv udu, käbliku laul ja kõrviküülikud Villa Helleboschi õuel ei vii üksnes ametnike linna Brüsselini. Hoopis olulisemal moel viivad nad enesetunnetuseni maastike kaudu.

T. Önnepalu maastikumääratluse heaks näiteks on nn koovitajaepisood, mille proloogiks on Aleksander Suumani luuletus, mis algab ridadega „Ju kevadvihma sajab sabinal, / tuul tuuritas, jäi püsima süüdvesti” (lk 294). Sinna juurde üks aianurk (mis pole õieti aianurk, sest aeda seal ümber pole), maasikapeenrategu, põllud, kungas

mõisa veski ja kartulikeldri varematega, Vasula ilusad maasikataimed, 28. aprilli mässuhommik, viha, ärritus ja vastumeelsus (mis on tegelikult pinge ja hirm), mõte ära jätta metsaretk kooliõpilastega Kitse talu asemele, kohta, mis kaardi peal on olemas, aga kuhu teed enam ei lähe. Edasi klassikaraadiost poole pealt kuulnud koovitajaluuletus Suumani enese ettekandes. Mõned read ja siis lõpp „ses soojas sajus oma vastset oodi / loeb koovitajale üks koovitaja” ja teadmine „et see, mis siin on ja toimub, ...see pole kõik. ...pole isegi mitte kõige tähtsam” (lk 298). Kitse talu matka lugu läheb veel edasi ja ka Kitse talul enesel on käänuline lugu. Matka lugu vestetakse lõpu-ni, talu lugu settib omasoodu, aga kas saab väita, et see just ongi kõige tähtsam, ja kui just see, siis, mis täpselt? Valge habemega taluperemehe lõpule viimata kohtumõistmine? Märgid sellest, et karu oli taluasemel tõesti olnud? Kaljukotkas, tee, kus poolest säärest vees sumbata tuleb? Mitte ükski neist detailidest eraldi võetuna, aga koos, sümbioosis, lahtiharutamatus, isegi lahtimõtlematus ehk veidi enam.

On veel üks sõna, mille tähenduse üle olen sageli pead murdnud: *omakanditarkus*. Olen seda kuulnud kasutatavat ingliskeelse väljendi *common sense* eesti vastena. Inglise keeles on sellel väljendil muidugi oma ajalugu või mõtetelugu, mida annaks harutada näiteks John Locke'i, Thomas Reidi ja George Edward Moore'i filosoofia kaudu, aga igapäevakõnes võiks vasteks olla ka näiteks *praktiline meel* üldisemas mõttes. Väljend *common sense* varjab, suuresti oma laia kasutusala tõttu, oma territoriaalset päritolu: selle väljendi vägi ongi selles, et seda tajutakse üldkehtivana. Sõna *omakanditarkus* on aga vastupidi just paiga- ja sealjuures mitte suure paiga keskne. Olengi just seepärast selles sõnas kahelnud, et mulle on tundunud, et kohta või kanti

(täpsemalt just seda kanti, kust keegi pärit on, mis on kellelegi oma) ei nähta tänapäeval enam teadmise paigana, eriti veel Eestis, kus kõik püüdlevald kuhugi mujale. Eks mul ole ses asjas omad kahtlused: kipun teinekord eneskeski selle, mis minu kant on mulle õpetanud, muude lennukamalt kõlavate tarkuste nimel maha suruma.

T. Önnepalu „Flandria päevik” on eelkõige raamat omakandidarkusest ja üsna mitmel tasandil vastandub sellele mõistele minu väljapakutud üldine ja abstraktne mõiste *praktiline meel*. Önnepalu naabril Vollezeles, Lõuna-Aafrikast pärit, kuid varases lapseas Namiibias elanud Danielil ei õnnestu oma naisele lapsepõlvemaiaid näidata, sest naine on selleks, et sõita tuhandeid kilomeetreid mööda sillutamata teed, „vist liiga praktilise meelega” (lk 197). Nii jääbki tal nägemata Danieli kant ehk maastikud ja hääled – nagu arvab T. Önnepalu –, mis on temasse kasvanud, mis on tema enesetunnetuse alus, tegelikult iga inimese enesetunnetuse alus. Neia maastikke ei nähtagi niivõrd silmaga, kuivõrd tajutakse, ja selle mõju kestab terve elu. Tajumisprotsess võib kulgeda ka lähedaste (kõige lähemal olevate) inimeste kaudu. Danieli ja Namiibia tühjate punaste lagendike kaudu jõuab T. Önnepalu oma vanaemani ja Järvamaani, kus ta end tunneb „nii veidralt koduselt” (lk 197). Tarkuse toel, mida ta usub olevat enesesse imbutunud vanaemalt ja mille tunnetuse ni ta püüab jõuda Esnas elades ja mille üle ta mõlgutab mõtteid Flandrias, setitab T. Önnepalu oma olemist. Mis jääb põhja, on ühel või teisel viisil paikne ja loeb enam kui see, mis hulbib pinnal. Sellest saab orientiir, millest lähtu-

des saab end paigutada eluruumis, ning see orientiir pole üheselt vaimne, mõtteline ega sõnaline, samavõrd on ta kehaline, tajuline ja tunnetuslik. Kuigi orientiir, on ta paindlik, muutuv ja liikuv, ta pole konstant, järeldus ega kokkuvõte. Samal ajal on see meele- rahu või vähemalt tajutav liikumine selles suunas.

Ma ei saa siiski epiloogina lisamata jätta, et osaliselt tundub see olemise tajumine ühe paiga, just selle Järvamaa paiga ja Esna kaudu mulle pisut kunstlik ehk idealiseeritudki. Kas Järvamaa on see tõeliselt oma kant, läbi olemise sügavaimate võngete, või tahab autor selles lugejat, eelkõige aga enastki veenda? Vana munk, kes sajan- deid tagasi sealtmaalt kaasa viidi ja kes enne elu lõppu sinna tagasi igatseb, ei suuda end ka mõtetes päriselt tutvata- vatele maastikele asetada. Oma kant on talle ähmane mälulõim, milles sõl- mekestena tulevad esile vaid üksikud selgemad kujundid, mis on samas ka sümbolid, kohakesksed ja siis kosmili- sed. Ilmselt läheb vana munk ära täis- kuu ajal, kui ring on täis, kui olemised ja kohad päris lahutamatu teinetei- sesse sulavad. Kui T. Önnepalu Volleze- lest lahkub, on kuu lopergune. „Kuhu ta sai?” küsib ta vana munga kohta, ja et küsimus ei kõlaks liig retooriliselt, ehk idealiseeritultki, nendib lisaks „Jah, kuhu ta sai”. Oma kant? Aianurk, õue- nurk, Flandria, Järvamaa, Euroopa, Namiibia, universum.

LEENA KURVET-KÄOSAAR